

12. Панов П. Институты, идентичности, практики: теоретическая модель политического порядка / П.В. Панов. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 230 с.
13. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action / E. Ostrom. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – P. 49-68.
14. Grief A. Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade / A. Grief. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 526 p.
15. Кирдина С.Г. Теория институциональных матриц и развитие России. / С.Г. Кирдина. – 2-е изд., испр. и дополн. – Новосибирск: ИЭ и ОПП СО РАН, 2001. – 308с.
16. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: [монография] / А.А. Фисун. – Харьков: Константа, 2006. – 352 с.

УДК 321:35.072.1(477)

Мінєнкова Н.Є

Донецький національний університет

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ЧОМУ НЕ ВИЙШЛО „СПРАВЖНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ”?

За допомогою інституційної та неопатримоніальної парадигм окреслено специфіку політичного режиму сучасної України. Визначені особливості демократичного транзиту, а також чинники, що гальмують процес формування демократії в Україні як в інституційному, так і у ціннісному вимірах. Наголошено, що політичний режим в Україні сьогодні є гібридним, а саме, за демократичним фасадом приховується авторитарна сутність, що посилюється і стає домінуючою.

Ключові слова: політичний режим, політична трансформація, інституційна парадигма, теорія неопатримоніалізму, демократичний транзит.

Миненкова Н.Е.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ РЕЖИМ НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЫ: ПОЧЕМУ НЕ ПОЛУЧИЛОСЬ „НАСТОЯЩЕЙ ДЕМОКРАТИИ”?

При помощи институциональной и неопатримониальной парадигм показана специфика политического режима современной Украины. Выделяются особенности демократического транзита, а также факторы препятствующие процессу формирования в Украине демократии, как на институциональном, так и на ценностном уровнях. Утверждается, что политический режим в Украине на современном этапе является гибридным, а именно, за демократическим фасадом скрывается авторитарная сущность, которая усиливается и становится доминирующей.

Ключевые слова: политический режим, политическая трансформация, демократический транзит.

Minenkova N.

POLITICAL REGIME OF INDEPENDENT UKRAINE: WHY „REAL DEMOCRACY" FAILED TO TURN OUT?

The article with the help of institutional and neopatrimonial paradigms shows specifics of the political regime in modern Ukraine. Features of democratic transition and factors impeding process of democracy formation in Ukraine are allocated, in both institutional and value levels. The author states that the political regime in Ukraine at the present stage is a hybrid, namely, authoritarian essence, that increases and becomes dominant, is hidden behind democratic façade.

Key words: political regime, political transformation, institutional paradigm, neopatrimonial theory, democracy transit.

На двадцять першому році незалежності політичний режим України продовжує зберігати виразно гібридний характер. У формально-юридичному вимірі йому притаманні певні демократичні риси, зокрема наявність нормативно-правової бази, що у демократичній спосіб декларує порядок формування вищих органів державної влади, розмежування повноважень між гілками влади, механізмів взаємного контролю тощо. Разом із тим зміст політичного режиму в Україні залишається недемократичним, і це яскраво проявляється у домінуванні патримоніальних ознак, пріоритеті держави над суспільством, розвинутих формах бюрократії, корупції тощо. Демократичний фасад вже слабо маскує авторитарну сутність, яка посилюється і стає домінуючою. У цьому контексті логічним стає запитання, чому Україні, на відміну, наприклад, від країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) не вдається подолати авторитарні тенденції і побудувати демократично функціонуючі політичні інститути. Відсутність однозначного та простого рішення представленої проблеми і зумовлює актуальність і значимість цього дослідження.

Політичним режимам у сучасній зарубіжній і вітчизняній науці присвячено багато різноманітних наукових праць. Пріоритет у теоретичному аспекті, безумовно, належить зарубіжним авторам зокрема Г. Лассуелу, К. Бекстеру, М. Дюверже, російському досліднику А. Циганкову та іншим. Важливе значення для дослідження політичних режимів мало виникнення транзитологічної парадигми, що сформувалась у 60-х рр. минулого століття як альтернатива структурному детермінізму. Суттєвий внесок у розвиток теорії демократичного транзиту (Theory of Transition) зробили такі західні вчені, як Д. Растоу, С. Хантінгтон, Г. О'Доннелл, Ф. Шміттер, А. Пшеворский та ін. Вітчизняний науковий доробок, присвячений політичним режимам, також відрізняється різноманітністю, хоча й зосереджений переважно на українському контексті. Різноманітні дослідження політичних режимів в Україні розпочинаються в перші роки незалежності. Серед вітчизняних авторів особливо слід виділити роботи В. Горбатенка, Г. Зеленько, А. Колодій, Ю. Мацієвського, А. Фісуна, Г. Шипунова та ін. Всі вони в індивідуальний спосіб намагалися підкреслити недемократичний характер політичного режиму в Україні. Крім того, аналіз існуючого наукового

доробку показує відсутність єдності у науковців щодо характеру, типу, змісту політичного режиму в Україні, а також специфіки демократичного транзиту, все це також підвищує актуальність і значимість цього дослідження. Метою цієї статті є аналіз політичного режиму в Україні в інституційному, соціологічному вимірах, а також визначення особливостей демократичного транзиту нашої держави.

На сьогодні категорія політичного режиму і в західній, і у вітчизняній політологічній науці не має однозначного трактування. Можна виділити три основні напрямки у визначенні цього поняття. Перший – інституціональний, другий – соціологічний, третій – інтеграційний. Виходячи з того, що форма правління та закріплені у законодавчих актах норми і правила функціонування влади, що є пріоритетними для першого – інституційного – напрямку, не завжди відповідають реальній практиці здійснення влади, а соціальне обґрунтування влади – наявність та вплив груп тиску, взаємовідносини еліт і народу – ключові ознаки соціологічного підходу також не характеризують всієї повноти політичного режиму, у статті буде використовуватися інтеграційне визначення політичного режиму, згідно з яким політичний режим розглядається як система формальних і реальних способів, ресурсів і стратегій взаємодії держави і суспільства, опосередкованих існуючою політичною культурою в цілому.

Отже, на нашу думку, при трактуванні політичного режиму слід враховувати дві площини його функціонування: з одного боку, формально-юридичні характеристики, а саме особливості поділу державної влади, співвідношення між її гілками, типи урядових структур, з іншого – реально існуючі відносини між державною і суспільством, зокрема соціальні обґрунтування влади: наявність груп тиску, взаємовідносини еліт і народу.

З точки зору інституційної парадигми, головна увага при дослідженні режиму приділяється формально юридичним, процедурним характеристикам здійснення влади. Цей підхід знаходить багато прихильників в американській політології, зокрема відомий американський дослідник К. Бекстер вважає, що політичний режим представляє собою певну систему правління [1, с.11]. Ключовим питанням при інституційному підході є сама система розподілу державної влади в межах республіки чи монархії.

Характеризуючи політичний режим в Україні в інституційному вимірі, слід зазначити, що за часів незалежності він не мав стійкої форми і зазнавав частих змін. Президентсько-парламентська модель республіки існувала в 1991-1992 рр. З грудня 1992 р. до травня 1993 р. (після рішення Верховної Ради щодо надання надзвичайних повноважень Уряду України) режим мав парламентсько-прем'єрську форму. В травні 1993 р. були спроби запровадити президентську форму правління – на підставі пропозицій глави держави, але вони не були підтримані депутатами Верховної Ради, політичний режим в Україні залишився президентсько-парламентським. У період між прийняттям Конституційного договору та Конституції в Україні існувала квазі-президентська республіка. З прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України Президент втратив можливість самостійно, без парламенту призначати прем'єр-міністра – право, яке він мав згідно з Конституційним договором, але отримав право звільнення прем'єр-міністра без згоди парламенту, отже, політичний режим в Україні отримав президентсько-парламентську форму. Конституційна реформа 2004 р. знов змінила інституційний дизайн України перетворивши її з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку. Така форма політичного режиму існувала в Україні до 30 вересня 2010 р. Скасування Конституційної реформи означало збільшення повноважень Президента і знов повернення до президентсько-парламентської моделі політичного режиму.

Наголошуючи на тому, що сутність політичного режиму не можна визначити тільки в інституційному контексті, оскільки він представляє тільки певний формальний зріз, проаналізуємо політичний режим в Україні з точки зору його реального функціонування у соціологічному вимірі. Погоджуємось з позицією О. Фісуна та інших авторів, які вважають, що логіка функціонування політичного режиму в Україні починаючи з президентства Л. Кучми і до сьогодні є неопатримоніальною [2]. А саме, кожний із Президентів України незважаючи на певну популістську риторичку чи то пошуку „свого особистого шляху”, чи „європейського розвитку” розглядав українську державу як власний маєток. Держава фактично слугувала інструментом реалізації приватних інтересів посадових осіб і пов'язаних з ними бізнесменів. Причому у деяких випадках важко було відрізнити ці дві групи акторів. На сучасному етапі політичний режим в

Україні продовжує зберігати неопатримоніальні ознаки: персоналізація влади, клієнталізм, домінування держави над суспільством, бюрократія, корупція, клановість, тощо.

Отже, використання соціологічного підходу при характеристиці політичного режиму надає можливість стверджувати, що в Україні із середини 90-х минулого століття під демократичним фасадом формується його неопатримоніальна сутність. Певні надії на зміни пов'язувались із помаранчевою революцією, але післяреволюційний період показав, що якщо сповзання в бік авторитаризму, що активно відбувалося за часів Л.Кучми вдалося призупинити, проте закріпити демократичні зміни „революціонери майдану” не змогли.

З'ясувати, чому ж Україні за часів незалежності не вдалося встати на шлях справжнього демократичного розвитку та чому вона й досі залишається у перехідному стані між авторитаризмом і демократією, на наш погляд, можливо за допомогою транзитологічної парадигми. Спробуємо виділити специфіку українського транзиту.

На специфіку демократичного переходу нашої країни домінуючий вплив мали особливості цивілізаційного розвитку. На початку процесу трансформації Україна являла собою, за влучним висловленням С. Хантінгтона, „розділену країну”. Лінія розлому мала чітко виражений цивілізаційний характер. Українській Захід та малоросійський Схід відрізнялися за мовними, релігійними, ціннісними вимірами, що певною мірою зберігаються і сьогодні особливо у трактуванні ключових питань минулого та майбутнього, а також імперативів внутрішнього та зовнішнього розвитку. Ще однією специфікою, що гальмує процеси політичної трансформації в нашій країні та коріння має в історичному минулому, є найміцніша з усіх країн посткомунізму форма тоталітарного політичного режиму, що існувала в Україні за радянських часів. Тривала тоталітарна спадщина сьогодні дається взнаки у домінуванні підданського типу політичної культури, пануванні у політичній свідомості принципів егалітаризму і етатизму, притаманності значній частині українців комплексу меншовартості тощо.

На процес демократичного транзиту в Україні, на наш погляд, суттєво вплинуло відсутність процесу ротації еліти на початку трансформаційних змін, її поступова олігархізація та закритість. З отриманням незалежності влада в Україні „перейшла” до рук радянської партійної номенклатури, яка

й повинна була здійснити інституційну революцію. Насправді ж вона зробила все, щоб надати економічним і політичним змінам такої форми, яка б найбільше відповідала їхнім корпоративним інтересам. Контреліта в Україні з'являється за часів президентства Л.Д. Кучми. Сформована із представників національно-демократичних сил за підтримки великого бізнесу в 2005 р. вона прийшла до влади внаслідок помаранчевої революції, але провести реформи й взагалі утриматися у владі їй не вдалося. Втративши довіру українського населення, демократична опозиція фактично спричинила у 2010 р. перемогу недемократичних сил, які за своєю суттю залишаються далекими від ідеалів і цінностей демократії.

Слід також зазначити, що демократичний транзит в Україні мав складний потрійний характер, а саме, політична трансформація розпочинається при незавершеності процесів модернізації та національного будівництва, що в цілому суттєво ускладнювало ситуацію. На початку 90-х рр. минулого століття стан справ в економіці був дуже важким: розрив кооперативних та господарських зв'язків насамперед з суб'єктами колишнього єдиного союзного господарчого комплексу; успадкована структура республіканської економіки, що базувалася на принципі незавершеності, зокрема майже 80% усього виробництва в Україні мало незакінчений технологічний цикл, а значить, залежало від імпорту комплектуючих виробів і сировини [3, с.487]. Крім того, в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст. не завершився процес національної консолідації, а національна єдність, хоч і була підтверджена референдумом 1991 р., в екстремальних умовах різноманітних криз була дуже крихкою. І як зазначав відомий американський політолог Р. Дарендорф : „... як це не сумно: чим країна є одноріднішою, тим вищий шанс вона має на успіх у процесі демократизації. Країнам із складним етнічним, або якимось

ще складом населення доведеться, ймовірно, займатися найближчим часом не демократизацією, а проблемами територіальної цілісності і підтримання законності та порядку” [4, с.70]. Як показує досвід країн ЦСЄ в нових демократіях саме національні цінності відігравали ключову роль на початковому етапі змін. Оскільки прагнення незалежності й демократії мають спільну кінцеву мету – національне та політичне самовизначення. Окреслені чинники, на наш погляд, й обумовлюють недемократичну сутність політичного режиму у сучасній Україні.

Таким чином, політичний режим в Україні сьогодні є гібридним, а саме, за демократичним фасадом приховується патримоніальна сутність. Основними об'єктивними причинами, що ускладнюють і гальмують процес демократичних перетворень в нашій державі виступають: міцні традиції імперської та тоталітарної спадщини, відсутність ротації еліти, її олігархізація та замкнутість, а також складний (потрійний) характер демократичного транзиту, що включає і політичну трансформацію, і модернізацію, і національне будівництво.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цыганков А. Современные политические режимы: структура, типология, динамика: учеб. пособие для вузов / А. П. Цыганков. – М.: Интерпакс, 1995. – 294 с.
2. Фисун А. Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politzone.in.ua/index.php?id=422>.
3. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін.; НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 536 с.
4. Дарендорф Р. Дорога к свободе. Демократизация и ее проблемы в Восточной Европе / Р. Дарендорф // Вопросы философии. – 1990. – № 9. – С. 69-75.